

Владислав Пузовић

Православни богословски факултет, Универзитет у Београду

Константинопољски патријарх Михаило Кируларије (1043–1058) и црквена криза 1054. године

Сажетак: Константинопољски патријарх Михаило Кируларије (1043–1058) усмеравао је, у значајној мери, ток догађаја приликом црквене кризе у односима између хришћанског Истока и Запада, средином XI века. У раду се анализира његова историјска улога и богословска позиција у овом спору. У обзир су узети његови односи са Римском Црквом, византијским царем Константином IX Мономахом (1042–1055) и кључним архијерејима Истока. Посебна пажња је обрађена на његово држање током боравка папских легата у Константинопољу, у лето 1054. године.

Кључне речи: константинопољски патријарх Михаило Кируларије, Велики раскол, *filioque*, азима, кардинал Хумберт.

Abstract: Patriarch of Constantinople Michael I Cerularius (1043–1058) intervened considerably in the course of events in the Church crisis between eastern and western Christianity, in the middle of the 11th century. This paper examines his historical role and theological attitude in the crisis. In addition, it considers his relationship with the Church of Rome, Constantine IX Monomachos, Byzantine emperor (1042–1055), and with the most prominent Eastern bishops. A particular attention will be given to his conduct during the mission of papal legates in Constantinople in the summer of 1054.

Key words: Patriarch of Constantinople Michael I Cerularius, Great Schism, *filioque*, azymes, Cardinal Humbert.

Личност која је у значајној мери обележила велику црквену кризу у односима између хришћанског Истока и Запада средином XI века, био је патријарх константинопољски Михаило Кируларије. За време његовог патријарховања дошло је до међусобног анатемисања истакнутих представника Римске и Константинопољске Цркве, у византијској престоници, у лето 1054. године.

Објективном сагледавању историјске улоге и богословске позиције патријарха Михаила у поменутом спору, који је у историографији означен Великим расколом, значајну препреку представља оскудност извора. Савременици овај сукоб нису доживели као прекретницу у односима између хришћанског Истока и Запада, те му, отуда, нису ни придавали значајнију пажњу.¹ Главни извор представља пре-

¹ Карактеристичан пример представља *Хронографија* Михаила Псела, која, у делу који описује владавину цара Константина IX Мономаха, прећуктује сукоб патријарха Михаила и легата римског папе, у лето 1054. године в. *Psellos, Chronographie*, I, 124.14–154.6; *Ibid.*, II, 1.1–71.22. Иначе, Псел је био директан учесник у овим догађајима, и то у њиховом најкритичнијем делу. Био је члан делегације која је посредовала између цара Константина IX Мономаха и патријарха Михаила, непосредно после бацања анатеме од стране римских легата у Цркви Свете Софије. Као царев изасланик био је присутан на заседању Синода Константинопољске патријаршије, на којем је анатемом одговорено на римску анатему (Αποφασίς ἡ σήμεωσα, 745D).

писка између кључних архијереја Истока и Запада. У сачуваној преписци свега два писма припадају патријарху Михаилу Кируларију. Оба су упућена антиохијском патријарху Петру III (1052–1056).² Његов ауторски печат је очигледан и у тексту одлуке Синода Константинопољске патријаршије, којим је одговорено на анатему папских легата.³ Поуздано се може тврдити да је патријарх Михаило написао једно писмо римском папи Лаву IX (1049–1054), уочи доласка легата у Константинопољ, које, међутим, није сачувано.⁴ Овим се завршавају патријархови списи.⁵

Пре анализе улоге патријарха Михаила у црквеној кризи из 1054. године, неопходно је дати неколико биографских напомена о њему. Прва појава Михаила Кируларија на историјској позорници није била везана за црквени, већ за политички живот у Византији. Он је, као члан угледне породице Кируларија,⁶ заједно са својим рођеним братом, 1040. године учествовао у неуспешној побуди против цара Михаила IV Пафлагонца (1034–1041).⁷ Овај догађај је битно утицао на даљи ток Михаиловог живота, из најмање два разлога. Прво, после неуспешне побуне, услед које је његов брат извршио самоубиство, Михаило је, под недовољно разјашњеним околностима, примио монашки постриг. Друго, од тог времена започиње његово пријатељство са другим учесником побуне Константином Мономахом, будућим царем. Ова два момента битно ће утицати на каснији успон Михаила Кируларија у црквеној хијерархији. Женидба Константина Мономаха царицом Зојом 1042. године, омогућила је повратак Михаила Кируларија у престоницу. Годину дана касније, после упокојења константинопољског патријарха Алексија Студита (1025–1043), Михаило је постао његов наследник на патријарашком трону.

Период од 1043. до 1055. године у Византији обележен је патријарховањем Михаила Кируларија и царевањем Константина IX Мономаха. Радило се о два потпуно различита карактера. Док је патријарх био способан и енергичан, прожет аскетским духом, дотле је цар, по сведочењу Михаила Псела, у царском трону видео мирну луку у којој ће се одморити од животних брига.⁸ Његова владавина, прожета љубавним аферама и дворским скандалима, водила је ка слабљењу македонске династије и њеном коначном крају. Са друге стране, у личности Михаила Кируларија Константинопољска патријаршија задобила је снажан ауторитет у византијском друштву, који ће у једном моменту превазићи царски. Не без разлога, поједини историчари су у Михаилу Кируларију видели „византијског папу“.⁹ Управо је однос између цара и патријарха у значајној мери усмеравао ток догађаја у црквеној кризи 1054. године.¹⁰

² Μιχαὴλ τοῦ ἀγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως νέας Ρώμης καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου τοῦ Κηρουλαρίου πρὸς Πέτρον, 781B–796A; Ἀγιωτάτου Μιχαὴλ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως νέας Ρώμης καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, 816A–820C.

³ Ἀλόφασις ἢ σημεῖωμα, 736D–748C.

⁴ Ово писмо помиње римски папа Лав IX у свом писму патријарху Михаилу, почетком 1054. године в. S. Leonis epistola ad Michaellem Constantinopolitanum, 773C.

⁵ Из преписке грчких и латинских архијереја, вођене средином XI века, може се претпоставити да је патријарх Михаило написао још неколико писама, која, међутим, нису сачувана. Приписивано му је обимно богословско-полемичко дело *Панойлија*, за које је, међутим, касније утврђено да припада времену Лионске уније (1274) в. Laurent, Darrouzes, Dossier grec, 116–127.

⁶ О породици Михаила Кируларија в. Tinnefeld, Michael I Kerullarios, patriarch von Konstantinopel, 96–98.

⁷ Поједини истраживачи сматрају да је Михаило Кируларије, у случају успеха побуне, претендовао на царски трон в. Brehier, Le schisme oriental, 55.

⁸ Psellos, Chronographie, I, 140.

⁹ Суворов, Византийский папа, 147.

¹⁰ О улози патријарха Михаила Кируларија у политичким збивањима у Византији, детаљније в. Сиванковић, Цариградски патријарси, 169–182.

До 1054. године, односи између две кључне катедре хришћанског света – Рима и Константинопоља, прошли су кроз низ етапа међусобног удаљавања. На овом месту није потребно улазити у детаље тог дуготрајног процеса, проузрокованог различитим богословским, историјским и културолошким разлозима. Потребно је само указати на важну чињеницу из прве половине XI века. Додатак Никео-Цариградском Символу Вере *filioque*, који је неколико векова представљао необавезујуће богословско мишљење, заступано углавном у франачким богословским круговима, од 1014. године, одлуком папе Бенедикта VIII, постао је саставни део Символа вере Римске Цркве.¹¹ На Истоку, под утицајем Фотијевих ставова, *filioque* је сматрано јеретичким учењем, које директно угрожава основне елементе православне тријадологије. Чин једностране промене текста Никео-Цариградског Символа Вере од стране папе указивао је на снажење папоцентричне еклесиологије у Риму, која ће свој додатни замах доживети средином XI века, у доба управе папе Лава IX, у чијој курији је главну реч по питању односа са Црквом на Истоку, водио радикални кардинал Хумберт (1049–1061).

Каква је била улога патријарха Михаила Кируларија у заостравању односа између хришћанског Истока и Запада, средином XI века? Он је у западној историографији означен као главни кривац за ескалацију спора.¹² Инсистира се на томе да је желео расцеп по сваку цену, плашећи се папског ауторитета, који је, после дво-вековне паузе, почео да се обнавља средином XI века. Као важан моменат у агресивном понашању у односу на Запад пре 1054. године, наводи се његова одлука о затварању латинских цркава у Константинопољу, због коришћења бесквасног хлеба (азиме) у Светој Евхаристији.¹³ Сведочанство о овоме доносе искључиво западни извори. Прогон „азимита“ у византијској престоници помињу папа Лав IX у писмима цару Константину IX Мономаху¹⁴ и патријарху Михаилу,¹⁵ као и поглавар Аквилејске Цркве Доминик у писму антиохијском патријарху Петру III.¹⁶ Сви они су се, међутим, позивали на гласине које су стизале из Константинопоља, а не на чврсте доказе. Конкретније доказе изнео је тек по доласку у Константинопољ 1054. године, кардинал Хумберт, вођа папских легата. У *Грамаџи екскомуникације*, коју је 16. јула 1054. године положио на Часну Трпезу Олтара Цркве Свете Софије, навео је да је приликом затварања латинских цркава у византијској престоници, патријархов секретар Константин „светогрдно погазио жртву Латина“ (*Latinorum sacrificium profanis conculcavit pedibus*).¹⁷

Оно што се без сумње може потврдити јесте то да је патријарх Михаило Кируларије био жесток противник употребе бесквасног хлеба у Светој Евхаристији. Сведочанство о томе доноси сам, у писму антиохијском патријарху Петру III. Говорећи о јужноиталијанском византијском катепану Аргиру Мелиту, којег је иначе сматрао главним смутљивцем на неуралгичном подручју јужне Италије, наводи да га је неколико пута одлучивао од Причешћа (ἐξώσθη καὶ ἀπεβλήθη παρ' ἡμῶν κοι-

¹¹ *Runciman*, The Eastern Schism, 29–30.

¹² *Brehier*, Le schisme oriental; *Laurent*, Le schisme de Michel Cerulaire, 97–110; *Jugie*, Le schisme de Michel Cerulaire, 440–473. Објективнији став о улози Кируларија в. *Runciman*, The Eastern Schism, 28–54; *Smith*, And taking bread.

¹³ Детаљну расправу о овом питању в. *Kolbaba*, On the closing of the churches and the rebaptism of Latins, 39–51; *Ryder*, Changing perspectives on 1054, 20–37; *Kolbaba*, 1054 revisited, 38–44.

¹⁴ S. Leonis epistola ad Constantium Monomachum, 780B.

¹⁵ S. Leonis epistola ad Michaelem Constantinopolitanum, 775B.

¹⁶ Граѓаца Доμινίκου патриάρχου Βενετίας πρὸς Πέτρον, 42. 31–34.

¹⁷ Commemoratio brevis rerum, 679B.

νωνίας καὶ μεταλήψεως), због његовог придржавања латинског обреда, који је укључивао азиму.¹⁸ Из овога је јасно да је патријарх био спреман на радикалне потезе у вези са азимом, те отуда не треба искључити могућност да је наредио затварање латинских цркава у престоници, у којима је Света Евхаристија савршавана на бесквасном хлебу.¹⁹

„Обредно питање“, везано за евхаристијски хлеб,²⁰ средином XI века било је, најпре, везано за византијско-јерменске црквене односе.²¹ Што се тиче византијско-латинских црквених односа, главни простор на којем је дошло до судара два обреда није био Константинопољ, већ јужна Италија. Јурисдикциони спор између Римске и Константинопољске Цркве око јужне Италије био је главни повод за разбуктавање кризе у односима између два црквена центра. Од времена иконоборачке кризе ово подручје се налазило под јурисдикцијом Константинопољске патријаршије, што је Рим оспоравао. Продор Нормана у јужну Италију, средином XI века, условио је приближавање византијског двора и папске курије у борби против заједничког непријатеља. Патријарх Михаило Кируларије иступио је против овог савеза, сматрајући да ће он бити на штету интереса Константинопољске патријаршије на том подручју. Не треба искључити могућност да је цар Константин IX Мономах био спреман да у замену за западну војну помоћ против Нормана, уступи подручје јужне Италије Римској Цркви. На то указује погоршање односа између цара и патријарха, који се више никада неће вратити на пређашње пријатељство. Постављање баријског племића Аргира Мелита за јужноиталијанског византијског катепана 1051. године, додатно је учврстило патријарха Михаила у ставу о погубности цареве политике у јужној Италији. Аргир је као присталица западне литургијске праксе, чији је знак распознавања, у том периоду, био везан за употребу азиме у Светој Евхаристији, исту подстицао у манастирима и црквама у Калабрији и Апулији.²² Сасвим је могуће да је наредба о затварању латинских цркава у Константинопољу дошла као реакција на догађаје у јужној Италији.

Реакцију на прилике у јужној Италији, несумњиво, представљало је писмо, које је у другој половини 1053. године епископу јужноиталијанског града Трани Јовану, упутио охридски архиепископ Лав. Главни садржај писма био је везан за оповргавање латинског обреда, првенствено, азиме.²³ Иако нема директних доказа, готово је сасвим извесно да је ово писмо, које је распламсало „обредни спор“, упућено у јужну Италију са благословом патријарха Михаила.

¹⁸ Μιχαὴλ τοῦ ἁγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμένηκοῦ πατριάρχου τοῦ Κηρουαρίου πρὸς Πέτρον, 788B.

¹⁹ Патријарх Михаило је, између осталог, захтевао од антиохијског патријарха Петра III да провери гласине и, у случају потребе, интервенише, у вези са коришћењем азиме на територији Јерусалимске и Александријске патријаршије в. *Ibid.*, 789A-B.

²⁰ Потребно је имати на уму да је питање евхаристијског хлеба, током средњег века, поред обредног, имало и наглашен христолошки карактер. Детаљније в. *Erickson, Leavened and Unleavened*, 155–176.

²¹ Значајан део јерменских територија инкорпориран је у састав Византије 1045. године. Одмах потом, покренуто је питање црквеног уједињења монофизитских Јермена са Византијском Црквом. Једна од главних контроверзи у вези са тим била је везана за бесквасни хлеб, који су Јермени користили у Светој Евхаристији. Ово питање су, 1049. године, у Константинопољу, разматрали патријарх Михаило и јерменски католикос Петар в. *Runciman, The Eastern Schism*, 40–41.

²² Карактеристичан став о Аргиру Мелиту патријарх Михаило истиче у писму антиохијском патријарху Петру III: „Никада није заборавио сопствену веру и двојство, већ је увек мислио против царства и ромејства“ (οὐδέποτε τῆς οἰκείας ἐπιληρημένως θρησκείας καὶ διπλῆς ἀλλ’ αἰεὶ τάναντία κατὰ βασιλείας καὶ τῆς Ῥωμανίας φρονῶν) (Μιχαὴλ τοῦ ἁγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμένηκοῦ πατριάρχου τοῦ Κηρουαρίου πρὸς Πέτρον, 784C).

²³ Λέοντος ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας ἐπιστολὴ πᾶμφθεισα πρὸς τινὰ ἐπίσκοπον Ῥώμης, 835A–844B.

У даљем спору патријарх Михаило лично се нашао на удару папске курије, оличене у кардиналу Хумберту. У писмима која је у име папе састављао овај кардинал, а која су упућивана на Исток, изношене су оптужбе да је Михаило неканонски ступио на константинопољски трон,²⁴ као и претње да ће његова правоверност бити испитана од стране представника папске курије.²⁵ Из Рима је подстицан сукоб између цара и патријарха. Цар је поређен са Константином Великим и хваљена је његова оданост Римској Цркви,²⁶ док је патријарх називан „новим опадачем Римске Цркве“ (*novus calumniator Ecclesiae Latinorum*) и оптуживан за „светогрдну узурпацију“ (*sacrilega usurpationis*) титуле „васељенски патријарх“.²⁷ У самом тексту *Грамаџе екскомуникације* папски легати су повукли јасну границу између цара који је „најхришћанскији и правоверан“ (*christianissima atque orthodoxa est*) и патријарха, који са својим сарадницима „свакодневно сеје обилан коров јереси“ (*nitida zizania haereseon quotidie seminantur*).²⁸

Римска курија је настојала да изолује патријарха Михаила од осталих древних источних патријаршија. У том контексту, у више наврата, изношене су оптужбе да патријарх Михаило покушава да узурпира права антиохијског патријарха Петра III. Основу за такве оптужбе представљала је чињеница да је патријарх Михаило хиротонисао Петра за антиохијског патријарха, у Константинопољу 1052. године. Пракса да константинопољски патријарси хиротонишу антиохијске успостављена је после реинтеграције Антиохије у састав Византијског царства, крајем X века.²⁹ У односима између патријараха Михаила и Петра извори бележе само један инцидент, који је убрзо превазиђен. Радило се о случају једног антиохијског ђакона кога је патријарх Михаило, очигледно без сагласности патријарха Петра, унапредило. Ово је изазвало Петров протест и Михаилово извињење.³⁰ Поједини западни аутори су у овом инциденту видели покушај патријарха Петра да се ослободи превеликог утицаја Константинопољске патријаршије, што, међутим, није могуће потврдити другим изворима.³¹ У сваком случају, Петрово савезништво у спору са Римом било је изузетно значајно за патријарха Михаила, о чему сведоче и његова два писма упућена антиохијском патријарху.

На покушаје римске курије да га изолује од других источних патријараха, патријарх Михаило је одговарао на исти начин, покушавајући да изолује римског папу. У том смислу је карактеристично његово обраћање антиохијском патријарху Петру III, у којем га позива да престане са помињањем имена римског епископа на Светој Литургији и да такав став пренесе јерусалимском и александријском патријарху. Патријарх Михаило је тврдио да је име римског епископа избачено из диптиха источних цркава још од времена Васељенских Сабора, притом погрешно повезујући име папе Вигилија и Шести васељенски сабор.³² Другим речима патријарх Михаило је тврдио да је евхаристијска заједница са Римском Црквом била прекинута већ неколико векова. Патријарх Петар је у одговору изнео лично сведочење о

²⁴ S. Leonis epistola ad Michaelem Constantinopolitanum, 774A.

²⁵ S. Leonis epistola ad Constantium Monomachum, 780D.

²⁶ Ibid., 777B-D.

²⁷ S. Leonis epistola ad Michaelem Constantinopolitanum, 774C-775B.

²⁸ Commemoratio brevis rerum, 678C.

²⁹ Grumel, Les patriarches grecs d'Antioche, 283-284.

³⁰ Детаљније в. Пузовић, Николић, Антиохијски патријарх Петар III, 81-82.

³¹ Grumel, Le patriarchat et les patriarches d'Antioche, 140-141.

³² Μιχαὴλ τοῦ ἁγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμένης πατριάρχου τοῦ Κηρουλαρίου πρὸς Πέτρον, 788C-789A.

помињању римског папе у Константинопољу, неколико деценија раније, одбивши да прихвати Михаилову аргументацију.³³

У атмосфери неповерења и међусобних оптужби уследила је судбоносна мисија папских легата, предвођених кардиналом Хумбертом, у Константинопољу, у лето 1054. године. Мисија је требало да резултира споразумом између византијског цара и папске курије у вези са норманским питањем у јужној Италији, али и да измири Римску и Константинопољску Цркву. Претпоставке за релаксацију црквених односа, међутим, нису постојале, имајући на уму радикалне ставове патријарха Михаила и кардинала Хумберта. Легати су наступали са позиција папског примата, схваћеног у категоријама васељенске јурисдикције. Они су у Константинопољу просуђивали правоверност свих, укључујући и патријарха Михаила Кируларија, ослањајући се притом на подршку цара Константина IX Мономаха, коме је приоритет био склапање политичког споразума са римском куријом у вези са норманским питањем у јужној Италији. У том контексту, по царевом наређењу, преведени су на грчки језик Хумбертови списи у којима напада богословске ставове источних. Спровodeћи у праксу овлашћења представника васељенског судије, легати су спровели судски поступак над ученим монахом Студитског манастира Никитом Ститатом, аутором више антилатинских полемичких трактата, натеравши га да помену те списе прокуне и спали.³⁴ Сви ови потези били су уперени против патријарха Михаила, којем је требало показати реалну папску власт у самом Константинопољу.

Какво је било држање патријарха Михаила Кируларија током боравка легата у Константинопољу? Сведочанство о томе доноси сам патријарх Михаило у писмима упућеним патријарху антиохијском Петру. Он детаљно описује свој једини сусрет са папским легатима, који се одиграо у патријаршијском двору, после свечаног пријема легата у царском двору. По том сведочењу легати нису поштовали церемонијални поредак Константинопољске патријаршије, тражећи за себе место председавајућег сабрања. Описујући понашање кардинала Хумберта и осталих легата, патријарх истиче да му нису учинили „уобичајену проскинезу“ (συνήθη προσκύνησις), већ су „само мало погнули главе... задржавши сопствену обест“ (ἢ κἀν γούν μικρὸν κλῖναι τὰς ἐαυτῶν κεφαλὰς... οἰκείαν τοῦτο ὕβριν νενομικότες).³⁵ Пре демонстративног напуштања пријема, легати су патријарху предали запечаћену посланицу. О овој посланици патријарх је детаљно писао Петру антиохијском, тврдећи да се радило о фалсификату који је, у договору са легатима, подметнуо јужноиталијански катепан Аргир Мелит.³⁶

Извори нам не говоре о реакцији патријарха Михаила на догађаје у манастиру Студион, у вези са Никитом Ститатом. Радило се о директном изазову његовом ауторитету. Могуће је да је патријархова реакција изостала због његових ранијих спорова са студитским братством у вези са манастирским типиком, у којима је Никита иступао против његових ставова. Патријархова реакција је уследила након потеза без преседана кардинала Хумберта – полагања *Грамаше* екскомуникаци-

³³ Πέτρον Θεουπόλεως καὶ πάσης Ἀνατολῆς πατριάρχου λόγος καθ' ὃν καιρὸν εἰσῆλθεν ὁ Ἰταλὸς Ἀργυρὸς ἐλέγξων τὰ ἡμέτερα, 800Α.

³⁴ О суђењу Никити Ститату детаљно извештава кардинал Хумберт в. *Commemoratio brevis rerum*, 676E–677B.

³⁵ Μιχαὴλ τοῦ ἀγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου τοῦ Κηρουλαρίου πρὸς Πέτρον, 785B–788A.

³⁶ *Ibid.*, 784D–785B.

је на Часну Трпезу Олтара Свете Софије, 16. јула 1054. године. Овим актом објављено је одлучење од црквене заједнице патријарха Михаила, охридског архиепископа Лава, патријарховог секретара Константина и свих њихових истомишљеника. Они су оптужени за јерес и непослушност Римској Цркви. Патријарх Михаило је посебно оптужен за затварање латинских манастира у престоници и за неовлашћено коришћење титуле „васељенски патријарх“. Куриозитет је да је једна од оптужби на рачун патријарха Михаила садржавала у себи тврдњу да је избацио из Символа вере *filioque* (*abscederunt a symbolo Spiritus sancti processionem a Filio*).³⁷

Легати су погрешно очекивали да ће њихов потез уздрмати позицију патријарха Михаила. Патријархов одговор је уследио брзо. Садржај *Грамаије екскомуникације* је представљен као напад на читаву Источну Цркву, због чега су легати, али и цар, који их је до тада подржавао, доспели у тежак положај. За представљање садржаја поменутог акта као напада на читаву Цркву на Истоку, патријарх је имао основа. Оптужбе за јереси, које су изношене на његов рачун, односиле су се на богословске ставове и праксу читаве Источне Цркве, а не само њега лично (одсуство *filioque* у Символу вере, употреба квасног хлеба у Светој Евхаристији, брачно свештенство). Легати су морали да напусте Константинопољ, док је цар Константин IX Мономах морао да одустане од својих планова за савез за папском куријом и да, фактички, призна свој пораз у одмеравању снага са патријархом. Патријарх Михаило је сазвао Синод Константинопољске патријаршије на којем је објављена одлука о екскомуникацији папских легата и њихових истомишљеника.³⁸

Каква је била богословска позиција патријарха Михаила Кируларија у спору са Римском Црквом? На ово питање је могуће одговорити на основу патријархових списа. Као што је већ наведено, они се своде на два сачувана писма и текст осуде папских легата. Другим речима, патријарх Михаило није оставио иза себе нити једно озбиљно богословско дело на основу којег би се могла анализирати његова богословска позиција у спору. Све се своди на неколико кратких богословских исказа у поменутих писмима.

Несумњиво је да патријарх Михаило није био богослов ранга патријарха Фотија, мада ни његови западни опоненти нису представљали достојне наследнике блаженог Августина или папе Гргура Великог. Чињеница је да су терет богословске полемике са Латинима преузели други представници Источне Цркве (охридски архиепископ Лав, антиохијски патријарх Петар III, Никита Ститат). Занимљиво је то да је Михаило дословно преузимао Фотијеву карактеризацију папских мисионара у Бугарској, средином IX века, да би представио папске легате у Константинопољу средином XI века,³⁹ а да притом није преузео готово ништа, или врло мало, из Фотијевог богатог богословског опуса у вези са питањем *filioque*. Уопште, карактеристично је то да је патријарх Михаило *filioque* стављао у исти ранг са другим питањима, углавном обредног карактера. У синодској одлуци о екскомуникацији папских легата ово питање је стављено у исти ранг са питањем безбрачности клирика и, што

³⁷ Commemoratio brevis rerum, 678D.

³⁸ Απόφασις ἡ σημείωμα, 736D–748C.

³⁹ Патријарх Михаило о папским легатима говорио као о „безбожним и мрским људима... који извиру из таме, јер долазе са Запада... који као муња или земљотрес или обилан град, као дивља свиња напавши оскврњују право учење неправославним догматима...“ (δυσσεβεῖς ἄνδρες καὶ ἀποτρόπαιοι... ἄνδρες ἐκ σκοτόυ ἀναδύντες, τῆς γὰρ Ἐσπερίου μοίρας ὑπέρχον γεννήματα... ὄσπερ κεραυνός ἢ σεισμός ἢ χαλάζης πλῆθος ὡς μονίως ἄγριος εἰσπηδήσαντες τὸν ὀρθὸν λόγον τῇ διαφορᾷ τῶν δογμάτων καταλυμῆνασθαι ἐπεχείρησαν) (Ibid., 737B–C).

је посебно апсурдно, са питањем бријања браде свештеника. У делу синодске одлуке где се говори о *filioque*, истиче се да ово учење није поткрепљено јеванђелским сведочанствима, нити одлукама Васељенских сабора, већ да представља измишљотину која води у Македонијево духоворство (опет преузимање Фотијевог поређења). Наведено је само да је исхођење Духа од Оца Његово (Духа) лично својство, као што је рађање Сина од Оца Његово (Синовљево) лично својство.⁴⁰

Патријарх Михаило се није бавио детаљним образлагањем својих богословских ставова. То је нарочито видљиво у његовим писмима упућеним антиохијском патријарху Петру, у којима је у полемичком тону изнео низ оптужби на рачун Латина.⁴¹ Поједине од поменутих оптужби нису имале историјско и богословско утемељење, попут тврдњи да западни Хришћани не поштују Свете иконе и мошти. Са друге стране, употребу азиме патријарх Михаило је окарактерисао као доказ да је на Западу завладала „јудејствујућа јерес“. Кируларијево, очигледно, недовољно јасно и прецизно поимање степена богословских и обредних разлика између хришћанског Истока и Запада, добро је осетио антиохијски патријарх Петар, упозоравајући га да све разлике остави по страни, зарад очувања јединства Цркве, изузев питања *filioque*, у вези којег није могло бити компромиса.⁴² Овај апел патријарха Петра није променио становиште патријарха Михаила.

Догађаји из 1054. године представљали су једну од фаза удаљавања између хришћанског Истока и Запада. У ову епоху неразумевања и искључивости, у значајној мери, уклапао се карактер патријарха константинопољског Михаила Кируларија. Он је припадао већинској групи богослова, како на Истоку тако и на Западу, која није имала разумевања за легитимне разлике обредног типа, стављајући их у исту раван са крупним питањима догматског карактера. Па ипак, тешко је сложити се са западним оценама о „источној шизми патријараха Фотија и Михаила Кируларија“, јер постојала је и друга страна, која није прихватала Исток у његовој богословској и богослужбеној пуноћи.

Vladislav Puzovic

Patriarch of Constantinople Michael I Cerularius (1043–1058)
and the Church Crisis of 1054

Patriarch of Constantinople Michael I Cerularius played one of the leading roles in the Church crisis between eastern and western Christianity in the middle of the 11th century. The primal cause of the crisis was jurisdictional dispute between Constantinopolitan and the Roman Churches, which was expedited by the Norman conquest of southern Italy. The most prominent theological issue was the type of the consecrated bread (leavened or unleavened) used in the rite of the Eucharist. The dispute reached a climax during the mission of papal legates sent by Roman Pope Leo IX (1049–1054) to Byzantine capital in the summer of 1054. This led to mutual anathemas and excommunications of the main representatives of the Constantinopolitan and the Roman Churches.

⁴⁰ Ibid., 740C–741A.

⁴¹ Патријарх Михаило је оптуживао Латине за следеће: употреба бесквасног хлеба на Светој Евхаристији, једење меса удављених животиња, бријање браде римских клирика, празновање суботе, једење нечисте хране (свињска маст и кожа), неправилно држање поста, исповедање *filioque*, промена текста одређених молитава, инсистирање на целибату клирика, неправилности у вези склапања брака код лаика, ношење прстења од стране западних епископа, учешће западних епископа у ратним дејствима, неправилно вршење Свете тајне крштења, непоштовање Светих икона и моштију светитеља, одбацивање поштовања појединих Светих Отаца Цркве в. Ibid., 789C–793C.

⁴² Πέτρον Θεουπόλεως καὶ πάσης Ἀνατολῆς πατριάρχου λόγος, 804B.

During the entire dispute Patriarch Michael had rigorous approach toward the Latin Church, its theology and rites. This sort of conduct was caused by fear of Roman influence spreading in the areas that were under the jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople (southern Italy). The Patriarch did not hesitate to close the Latin churches in Constantinople because of Azymes or to ban certain Byzantine dignitaries, admirers of the Latin rite, from taking Communion. At the same time he warned the other eastern bishops to suppress Latin practices in their churches. He decided to be even more restrictive when he found himself personally attacked by the Curia. He demanded of the Patriarch of Antioch, Peter III (1052–1056) to remove the pope's name from the diptychs of his Patriarchate.

The papal legates, led by radical and intolerant Cardinal Humbert (1049–1061), during their stay in the Byzantine capital, directly provoked the patriarch, damaging his jurisdictional authority. They took the liberty of evaluating the orthodoxy of the patriarch and his clerics. After placing a document of anathema and excommunication on the Holy Table of the Hagia Sophia Cathedral, on July 16, 1054, which accuses the patriarch and his sympathizers of being the source of heresy, he responded decisively by excommunicating the papal legates. Emperor Constantine IX Monomachos (1042–1055), who had previously supported the legates, was forced to withdraw before the Patriarch and accept his views.

Patriarch Michael left behind a few letters. He did not write a single significant theological work. Hence, it is difficult to reconstruct his theological views. From the preserved sources it is clear that he made no distinction between dogma and rite issues. The issues of Azymes, celibacy or shaving beards of the priests he put it in the same rank with the question of *filioque*. On this matter he did not differ much from his Latin opponents. In such a situation, the differences in practice between Eastern and Western Church broke out to the fore and led to their split

Листа референци – List of References

Извори – Primary Sources

- Commemoratio brevis rerum a legatis apostolicae sedis Constantinopoli gestarum, ed. *J.D. Mansi*, Sacrorum Conciliorum Nova, et amplissima collection 19 (ann. 967–1070), Paris-Leipzig 1902, 676E–679B.
- Psellos M.*, Chronographie ou histoire d'un siecle de byzance (976–1077), I-II, ed. *E. Renauld*, Paris 1926, 1928.
- S. Leonis epistola ad Michaellem Constantinopolitanum patriarcham, ed. *J. P. Migne*, Patrologia Latina 143, Paris 1882, 773B–777A.
- S. Leonis epistola ad Constantium Monomachum, ed. *J. P. Migne*, Patrologia Latina 143, Paris 1882, 777B–781A.
- Ἀγιωτάτου Μιχαὴλ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου τοῦ Κηρουλαρίου πρὸς τὸν Ἀντιοχείας πατριάρχη Πέτρον, ed. *J.P. Migne*, Patrologia Graeca 120, Paris 1880, 816A–820C [Agiotatou Michaiēl archiepiskopou Konstantinoupoleos neas Romēs kai oikoumenicou patriarchu tou Khēroulariou pros ton Antiocheias patriarchēn Petron, ed. *J.P. Migne*, Patrologia Graeca 120, Paris 1880, 816A–820C].
- Ἀπόφασις ἢ σημείωμα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Συνόδου τοῦ 1054, ed. *J.P. Migne*, Patrologia Graeca 120, Paris 1880, 736D–748C [Aporafasis hē shēmeioma thēs en Konstantinoupolei Sinodou tou 1054, ed. *J.P. Migne*, Patrologia Graeca 120, Paris 1880, 736D–748C].
- Γράμμα Δομνίκου πατριάρχου Βενετίας πρὸς Πέτρον τὸν Ἀντιοχείας πατριάρχη, ed. *Νεκταρίου Πενταπόλεως*, Μελέτη ἱστορικὴ – περὶ τῶν αἰτίων τοῦ σχίσματος II, Ἀθῆναι 1912, 42. 1 – 43. 29 [Gamma Dominikou patriarchou Venetias pros Petron ton Antiocheias patriarchēn, ed. *Nektariou Pentapoleos*, Melethē istorikhē – peri ton aition tou schismatos II, Athēnai 1912, 42. 1 – 43. 29].
- Λέοντος ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας ἐπιστολὴ πέμφθεισα πρὸς τινα ἐπίσκοπον Ῥώμης περὶ τῶν

- ἀζύμων καὶ τῶν Σάββατων, ed. *J.P. Migne*, *Patrologia Graeca* 120, Paris 1880, 835A–844B [Leontos archiepiskopou Boulgarias epistolhē pemfteisa pros tina episkopon Romhēs peri ton azymon kai ton Savvaton, ed. *J.P. Migne*, *Patrologia Graeca* 120, Paris 1880, 835A–844B].
- Μιχαὴλ τοῦ ἀγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου τοῦ Κηρουλαρίου πρὸς Πέτρον τὸν ἀγιώτατον πατριάρχην Θεουπόλεως μεγάλης Ἀντιοχείας, ed. *J.P. Migne*, *Patrologia Graeca* 120, Paris 1880, 781B–796A [Michaēl tou agiotatou archiepiskopou Konstantinoupoleos neas Romhēs kai oikoumenikou patriarchou tou Khēroulariou pros Petron ton agiotaton patriarchēn Theoupoleos megalhēs Antiocheias, ed. *J.P. Migne*, *Patrologia Graeca* 120, Paris 1880, 781B–796A].
- Πέτρον Θεουπόλεως καὶ πάσης Ἀνατολῆς πατριάρχου λόγος καθ' ὃν καιρὸν εἰσηλθεν ὁ Ἴταλὸς Ἀργυρὸς ἐλέγξων τὰ ἡμέτερα, ed. *J.P. Migne*, *Patrologia Graeca* 120, Paris 1880, 796A–816A [Petrou Theoupoleos kai pashēs Anatolhēs patriarchou logos kat` on kairon eishēlthen o Italos Argyros elenkson ta hēmetera, ed. *J.P. Migne*, *Patrologia Graeca* 120, Paris 1880, 796A–816A].

Литература – Secondary Works

- Brehier L.*, *Le schisme oriental de 11e siecle*, Paris 1899.
- Erickson J. H.*, *Leavened and Unleavened: Some Theological Implications of the Schism of 1054*, *St. Vladimir's Theological Quarterly* 14 (1970) 155–176.
- Grumel V.*, *Les patriarches grecs d'Antioche du nom de Jean (XI et XII siecles)*, *Echos d' Orient* 32 (1933) 279–299.
- Grumel V.*, *Le patriarcat et les patriarches d'Antioche sous la seconde domination byzantine (969–1084)*, *Echos d'Orient* 33 (1934) 129–147.
- Jugie M.*, *Le schisme de Michel Cerulaire*, *Echos d' Orient* 36 (1937) 440–473.
- Kolbaba T.*, *On the closing of the churches and the rebaptism of Latins: Greek perfidy or Latin slander?*, *Byzantine and Modern Greek Studies* vol. 29, 1 (2005) 39–51.
- Kolbaba T.*, *1054 revisited: response to Ryder*, *Byzantine and Modern Greek Studies* vol. 35, 1 (2011) 38–44.
- Laurent V.*, *Le schisme de Michel Cerulaire*, *Echos d' Orient* 31 (1932) 97–110.
- Laurent V., Darrouzes J.*, *Dossier grec de l' Union de Lyon*, Paris 1976.
- Runciman S.*, *The Eastern Schism, a study of the papacy and the eastern churches during the XI and XII centuries*, Oxford 1956.
- Ryder J. R.*, *Changing perspectives on 1054*, *Byzantine and Modern Greek Studies* vol. 35, 1 (2011) 20–37.
- Smith M. H.*, *And taking bread – Cerularius and the Azyme Controversy of 1054*, Paris 1978.
- Tinnefeld F.*, *Michael I Kerullarios, patriarch von Konstantinopel (1043–1058). Kritische überlegungen zu einer biographie*, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 39 (1989) 95–125.
- Пузовић В. Николућ Б.*, *Антиохијски патријарх Петар III (1052–1056) и црквена криза 1054. године*.
- Зборник радова Византолошког института* 51 (2014) 71–92 [*Puzovic V., Nikolic B.*, *Antiohijski patrijarh Petar III (1052–1056) i crkvena kriza 1054. godine*, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 51 (2014) 71–92].
- Станковић В.*, *Цариградски патријарси и цареви Македонске династије*, Београд 2003 [*Stankovic V.*, *Carigradski patrijarsi i carevi Makedonske dinastije*, Београд 2003].
- Суворов Н.*, *Византијски папа*, Москва 1902 [*Suvorov N.*, *Vizantiyskiy papa*, Москва 1902].